

Az Eurázsiai Gazdasági Unió helyzete és kilátásai

Ilyash György – Vasa László

A kazah elnök által 1994-ben kezdeményezett, de csak 2015-ben létrejött Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) a tagországok (Belarusz, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Örményország) közötti gazdasági kapcsolatok szorosabbá fűzését, valamint a nemzetgazdaságuk modernizálását szolgálja. Az integráció középpontjában az egységes termék-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerőpiac megteremtése áll, és e cél elérése érdekében hozták létre az Eurázsiai Gazdasági Unió Bíróságát, az Eurázsiai Fejlesztési Bankot és az Eurázsiai Stabilizációs és Fejlesztési Alapot is. Bár a kezdeti gyors növekedés óta némi lassulás jeleit mutatja, az együttműködés eredményesnek bizonyul a résztvevői számára. Az EGU mégis inkább egy jól működő vámuniónak tekinthető, amelyre ugyanakkor Oroszország gazdasági túlsúlya mellett időnként a tagállamok közti konfliktus is jellemző. Összességében viszont gazdasági és kereskedelmi potenciált jelenthet az Európai Unió és tagországai számára, elsősorban az energetikai és egyéb technológia- és innovációintenzív szektorok terén, továbbá az EGU-val való együttműködés megakadályozhatja a térség kizárólagos kínai és/vagy orosz befolyás alá kerülését.

The Eurasian Economic Union (EAEU), initiated by the Kazakh President in 1994 but established in 2015, serves to strengthen economic relations among the member states (Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia and Armenia) and to modernise their national economies. The integration focuses on the creation of a single market for products, services, capital and labour, and to this aim, the Court of the Eurasian Economic Union, the Eurasian Development Bank and the Eurasian Fund for Stabilization and Development have been created. Although there have been some signs of slowing down since the initial rapid growth, the cooperation has proven to be effective for its participants. However, the EAEU is rather a well-functioning customs union, which, at the same time, is sometimes characterised by Russia's economic predominance and conflicts between the member states. On the whole, however, it has economic and trade potential for the European Union and its Member States, particularly in the energy and other technology and innovation intensive sectors, and cooperation with the EAEU may prevent the region from being under exclusive Chinese and/or Russian influence.

* * *

A Nurszultan Nazarbajev kazah elnök által már 1994-ben kezdeményezett Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) újfajta képződményt jelent a nemzetközi integrációs típusú szervezetek körében. Bár 2011-ben vámunióként jött létre, 2015-ben a következő

integrációs fokozatra lépett, és azóta gazdasági unióként működik. A létrehozása a klasszikus geopolitikai megfontolások mellett egy tudatos, hosszú távú gazdasági és geopolitikai terven alapult: a tagországok (Belarusz, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Örményország)

közötti gazdasági kapcsolatok szorosabbá fűzését szolgálta, valamint a részes államok nemzetgazdaságának a modernizálását – egy olyan környezet kialakításával, amely alkalmassá teszi őket a globalizáció kihívásainak való megfelelésre. Az integráció középpontjában az egységes termék-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerőpiac megteremtése áll, és ennek érdekében az Eurázsiai Gazdasági Unió Bírósága, az Eurázsiai Fejlesztési Bank és az Eurázsiai Stabilizációs és Fejlesztési Alap létrehozásával tovább erősítették annak struktúráját.

Oroszország a rendszerváltás után hosszú ideig nem szorgalmazta a poszt-szovjet térség országaival való kapcsolat szorosabbra fűzését. Az 1990-es években a gazdasága gyenge és sérülékeny volt, de mivel a szomszédai még nála is gyengébbnek bizonyultak, az ország a (viszonylag) hatalmas gazdasági, politikai és katonai súlyára tudott támaszkodni a környékbeli fejlemények befolyásolása érdekében. Moszkva térségbeli pozíciója ezért csak a 2000-es évek elejétől kezdett gyengülni és meginogni, amikor a nyugati országok és szervezetek egyre aktívabbá váltak, és egyre nagyobb befolyásra törekedtek a hagyományosan az orosz érdekszférába tartozó országokban. A tevékenységük eredményeként a balti államok 2004-ben NATO-tagokká váltak, az orosz területet elkerülő első olaj- és gázvezetékek pedig nyugati vállalatok segítségével épültek ki. Ráadásul Kína is elkezdte kiterjeszteni a gazdasági befolyását Közép-Ázsiában.

Nemzetközi kontextus

Moszkvának a regionális gazdasági uniót erőltető döntése a fenti folyamatokra adott, érthető reakciónak tekinthető. Ám az integráció révén az elsődleges érdeke mindeddig nem gazdasági volt (hiszen az orosz kereskedelemnek mindössze 6 százalékát teszi ki az EGU-tagokkal folytatott árucseré), hanem geopolitikai jellegű: e téren minél nagyobb előny megszerzésére törekedett. Vagyis Oroszország a gazdasági unió létrehozásával a saját világpolitikai helyzetét akarta megerősíteni a globális hatalmi szcénában. Moszkva logikája szerint az eurázsiai regionális integráció kiépítése nem megy szembe a globalizációs folyamatokkal – annak ellenére sem, hogy a vámtarifákat széles körben és jelentősen megemelték a nem EGU-tagok számára, ami pedig a regionális protekcionizmust támogatja (mindez tisztán tapasztalható az agrártermékek esetében). Sőt, éppen ellenkezőleg: az orosz gondolkodás szerint a regionális gazdasági szervezetek megteremtése elősegíti a globális kereskedelmet és a nemzetközi munkamegosztást. Ami a korábbi, lazább jellegű együttműködésektől eltérően most a közös gazdasági unión keresztül valósul meg.

Mindez egybevág egy másik fontos orosz külpolitikai célkitűzéssel, amelyben az unió mint integráló kapcsolat jelenik meg, egyfajta hídként Európa és Ázsia között. A közlekedési projektek (beleértve a nagysebességű és nagy teherkapacitású vasútvonalak építését is) kiemelt jelentőséget kapnak a szervezet

napirendjén, és Oroszország biztosra veszi, hogy az EGU fontos szereplője lesz a kínai Övezet és Út Kezdeményezésnek (*Belt and Road Initiative*, BRI).

A mai napig az Eurázsiai Gazdasági Unió tekinthető a leginkább releváns, működő és életképes regionális integrációs intézménynek a posztszovjet térségen belül (pedig több mint húsz hasonló céllal létrejött regionális szerveződés található ott). Az EGU gazdasági, politikai és stratégiai szempontból – ahogy az az alább ismertető adatokból is látszik majd – egyaránt rendkívül Oroszország-központú.

Mivel valójában mind Oroszország, mind a többi érintett állam számára a térségben és a tágabb nemzetközi kontextusban is egyszerűbb és hatékonyabb lenne bilaterális megállapodások segítségével előmozdítani a gazdasági, politikai és egyéb érdekeket, az EGU létezésében nyilvánvalóan más tényezők is szerepet játszanak. Ezért terjedt el az a közismert állítás, miszerint az Eurázsiai Gazdasági Unió tulajdonképpen egy olyan geopolitikai és geoökonómiai projekt, amelynek célja Oroszország nemzetközi súlyának növelése (különösen a 2014. évi ukrán események, Ukrajna „elvesztését” követően).¹ Az EGU gazdasági dimenziójához kapcsolódó potenciál valóságos. Csak az a kérdés, hogy vajon az érintett államoknak sikerül-e élniük annak a lehetőségével, továbbá hogy miképpen tudnak a külső szereplők úgy közreműködni a gazdasági jellegű tevékenységekben, hogy közben minimalizálják az unió politikai és stratégiai dimenzióihoz való kötődésüket.

Az Eurázsiai Gazdasági Unió jelenlegi súlya a világ gazdaságban

Az 1. táblázat adataiból jól látszik, hogy az EGU gazdasága annyira kicsi a bruttó hazai termék (GDP) szempontjából, hogy szinte összehasonlíthatatlan az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió vagy a Kínai Népköztársasággal. De jelentősen kisebb még az olyan gazdaságoknál is, mint Japán, India vagy a Mercosur (*Mercado Común del Sur*, Dél-amerikai Közös Piac).

Az EGU jelenlegi súlya reálisan olyan gazdaságokkal vethető össze, mint Kanada és Dél-Korea. Azt is látni kell azonban, hogy bár egyes gazdaságokhoz (pl. USA, EU, Kína) viszonyítva kicsi, másoknál viszont (pl. Törökország) számottevően nagyobb – tehát mindent egybevetve, az unió kapcsán egy közepes méretű gazdasági integrációról beszélhetünk, így az abban rejlő potenciált semmiképpen sem szabad lebecsülnünk.

Az EGU a világkereskedelemben is egészen szerény súllyal szerepel (2. táblázat). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az energiapiacra való részeseződése lényegesen nagyobb mértékű (6,4 százalék),² ami ellensúlyozza a többi dimenzióban említett közepes vagy szerény jelentőségét. Összességében tehát az EGU olyan regionális szereplő, amely egy területen – az energetikában – globálisan is nélkülözhetetlennek számít. Épp ezért az EU számára is fontos lehet egy formális kapcsolat létrehozása vele.

1. táblázat³

Az EGU bruttó hazai terméke nemzetközi összehasonlításban

2017	GDP (milliárd USD)	Az EGU GDP-jének az adott országhoz viszonyított aránya (%)
USA	1949	9
EU	1711	11
Kína	1201	15
Japán	487	37
Mercosur	367	49
India	260	70
<i>EGU</i>	<i>181</i>	<i>100</i>
Kanada	165	110
Oroszország	157	115
Dél-Korea	154	118
Törökország	85	213

2. táblázat⁴

Az EGU részesedése a világkereskedelemből (nemzetközi összehasonlításban)

2017	Kereskedelem (milliárd USD)	Részesedés a világkereskedelemből (%)
EU	4298	15,4
Kína	4113	14,7
USA	3954	14,1
Japán	1370	4,9
Dél-Korea	1052	3,8
Kanada	853	3,0
India	740	2,6
<i>EGU</i>	<i>634</i>	<i>2,3</i>
Mercosur	451	1,6
Törökország	390	1,4

3. táblázat⁵

Az EGU-tagországok bruttó hazai terméke, népessége és területe

2017	GDP		Népesség		GDP/fő	Terület
	milliárd USD	az EGU-hoz mért aránya (%)	millió fő	az EGU-hoz mért aránya (%)	1000 USD	1000 km ²
Kirgizisztán	8	0	5,84	3	3,70	199,9
Örményország	12	1	3,03	2	9,50	29,7
Belarusz	54	3	9,52	5	18,90	207,6
Kazahsztán	159	9	18,74	10	26,30	2.724,9
Oroszország	1578	87	142,12	79	27,90	17.098,2
<i>EGU</i>	<i>1811</i>	<i>100</i>	<i>179,25</i>	<i>100</i>	<i>17,26</i>	<i>437,2</i>

Az EGU geopolitikai és geoökonómiai szerkezete

Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső szerkezete jelentős egyenlőtlenségekről árulkodik, és az Oroszországi Föderáció dominanciája nemcsak a terület és a népesség, hanem a bruttó hazai termék tekintetében is megmutatkozik (3. táblázat).

Az adatokból látható, hogy Oroszországnak óriási az unión belüli geopolitikai és geoökonómiai túlsúlya, ami tükröződik a szervezet belső és külső működésén is. Éppen ez az orosz fölény az EGU fejlődésének az egyik legfontosabb akadály, és egy olyan jelenség, amely gyakorlati következményekkel is jár: Oroszország például az EGU-n belüli kereskedelem során nem riad vissza az olyan egyoldalú döntésektől/intézkedésektől, amelyek a többi résztvevőt negatívan érintik.⁶ Sőt, a túlsúlya azt is jelenti, hogy az EGU-val való tárgyalások és a szervezethez kapcsolódó stratégiai döntések többsége a Moszkvával való

együttműködésen múlik. (Nemzetközi szakértők ugyanakkor azt is kiemelik,⁷ hogy az EGU annyira fontos a Kreml számára a geopolitikai célkitűzései miatt, hogy hajlandó jelentős engedelményeket tenni az unión belüli partnereinek, s a tagok rendszeresen élnek is ezzel a lehetőséggel.)

Az első két táblázat adatai fényében elmondható, hogy nemzetközi kontextusban az EGU-nak az egyik kiemelt célja az EU és Kína térségbeli jelentőségének és szerepvállalásának az ellensúlyozása, valamint a régió országaiban való befolyásuk csökkentése – tehát a szerveződésnek valóban geopolitikai jelentősége is⁸ van.

Külön elemzést érdemelne az a kérdés, hogy Oroszország számára eddig mennyiben volt sikeres e célkitűzés végrehajtása, s hogyan változott meg a gazdasági és egyéb együttműködés például Kazahsztán/Kirgizisztán és Kína vagy Belarusz és az EU között az EGU 2015-ös létrehozása óta.

4. táblázat⁹

Az EU, az EGU és Kína bruttó hazai termékének és népességének összehasonlítása

EU		EGU		Kína	
GDP (milliárd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (milliárd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (milliárd USD)	Népesség (millió fő)
1711	517	181	179	1201	1384

Az EGU tagállamainak érdekei

Míg Oroszországnak – ahogy azt a bevezetőben is említettük – az EGU létrehozásával elsősorban geopolitikai céljai voltak, a többi tagállam motivációi többértékűek, így esetükben gazdasági, politikai és biztonsági megfontolások is szerepet játszottak.

1. Mivel az EGU-tagállamok mindegyike jobban függ Oroszországtól, mint az tőlük, az integráció középpontjában jelenleg azoknak a vele, nem pedig az egymással való uniójuk áll. A gazdasági integráció elmélyülése ellenére a tagállamok közötti belső kereskedelem szintje még mindig alacsony, és a teljes kereskedelmüknek mindössze 8 százalékát tette ki 2018-ban.¹⁰ Összehasonlításképpen: az EU-ban az árucseré 64 százaléka a tagállamok között folyik. Elméletileg a kereskedelmi és az egyéb gazdasági kérdések túlnyomó részét bilaterális alapon is lehetne kezelni Oroszország és az egyes tagállamok között.
2. Az érintett országok részéről az EGU-hoz való csatlakozás másik fontos oka, hogy tulajdonképpen

nincs más integrációs lehetőség. Gazdasági szempontból az Oroszországi Föderáció kevésbé vonzó, mint az Európai Unió, de mivel az EU-tagság szóba sem jöhet,¹¹ Oroszország az egyetlen alternatíva. De történelmi tényezők is szerepet játszanak az együttműködés szorosabbá tételében. Ezek alatt nemcsak az integrált közlekedési és energetikai kapcsolatokat, illetve a szovjet időkből származó közös műszaki szabványokban kell érteni, hanem a közös szervezeti és társadalmi kultúrát is. Továbbá Oroszország jelentős befektetői és kereskedelmi partnere a többi EGU-tagnak, és az azokból kiinduló munkaerő-elvándorlás elsődleges célpontja, főként a közép-ázsiai tagországok és Örményország esetében.

3. A csatlakozásuk következő fő oka, hogy az érintett országok más szempontokat is szem előtt tartanak. Habár Kazahsztán külkereskedelmének túlnyomó része ma Európával, s nem Oroszországgal folyik,¹² Asztana mégis úgy döntött, hogy csatlakozik az EGU-hoz, mert azt remélte, hogy egy szabályokon nyugvó integrációban jobban kordában tudja tartani

Moszkvát. Mivel azonban attól tartott, hogy a Kreml egy nap igényt formál az oroszok lakta Észak-Kazahsztánra, Asztana inkább engedett az orosz geopolitikai törekvéseknek. *Örményország* egyértelműen orosz nyomásra, valamint az oroszoknak való kiszolgáltatott helyzete okán csatlakozott az unióhoz: olcsó energiát és az Azerbajdzsán (az ország fő ellensége) elleni védelem garantálását várja tőle. *Belarusz* jelentős mértékben az olcsó orosz olaj és gáz folyamatos importjára támaszkodik; *Kirgizisztán* pedig az orosz munkaerőpiachoz való hozzáférést, orosz befektetéseket és az Eurázsiai Fejlesztési Bank által folyósítandó hiteleket remél.

További fontos érvet jelent a csatlakozásuk mellett, hogy *az integrációt sokan természetes folyamatnak tekintik*. Az Eurázsiai Fejlesztési Bank által rendelt közvélemény-kutatások¹³ azt mutatják, hogy *az EGU tagállamaiban a népesség túlnyomórészt pozitívan viszonyul az unióhoz* – Örményország kivételével, ahol a megkérdezettek kevesebb mint a fele gondolja így.

Oroszország motivációi

Oroszországnak az eurázsiai integrációra vonatkozó motivációja elsősorban geopolitikai jellegű,¹⁴ hiszen – a külkereskedelmi profilját tekintve – az EGU kevés gazdasági hasznot kínál neki, miközben annak költségei nem elhanyagolhatók.¹⁵ Moszkva azonban készséggel elviseli

ezeket a költségeket a kialakított blokk geopolitikai előnyeiért cserébe.

Az eurázsiai integráció iránti érdeklődése nem a birodalmi szemléletről és örökségről szól, sokkal inkább az új világrend megértéséről. Moszkva úgy véli, a nyugati dominancia után a világ-gazdaság és a -politika deglobalizációja és regionalizációja kerül az Egyesült Államok hegemoniája helyébe.¹⁶ A vámunió 2010-es és az EGU 2015-ös létrehozásától Oroszország azt remélte, hogy biztosítani tudja a pozícióját ebben az új rendben. Ez a szándék nagyon is érthető, mivel a nyugati irányú kezdeményezések, például a Csendes-óceáni Partnerség (*Trans-Pacific Partnership, TPP*), szemmel láthatóan megpróbálták kizárni Oroszországot az integrációkból.¹⁷

Az EU-val, a harmadik országokkal és más regionális integrációs struktúrákkal való aktív kapcsolatok révén a szabadkereskedelmi terület az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedhetett volna. Miután azonban Oroszország elfoglalta a Krím félszigetet, s ennek következtében a nyugati kapcsolatok befagytak, Moszkva érdeklődése keleti irányba fordult. Kidolgozta a kibővített eurázsiai partnerségi stratégiát,¹⁸ amely az eurázsiai integrációs csoportokkal – mint az EGU, a Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organisation, SCO*), a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) –, valamint a több jelentős regionális hatalommal (különösen Kínával, Indiával, Pakisztánnal és Iránnal) való együttműködési menetrendet foglalja össze.

5. táblázat¹⁹
Az EGU belső kereskedelme

		Országok, importoldal (millió USD)					
		AM	BY	KZ	KG	RU	EGU
Országok, exportoldal (millió USD)	AM		7	5	2	524	555
	BY	35		594	124	12.834	13.586
	KZ	4	96		503	4.515	5.118
	KG		9	297		262	568
	RU	1.232	19.385	12.324	1.389		34.329
	EGU	1.271	19.496	13.220	2.018	18.153	54.157

Az EGU belső és külső kereskedelme

Az EGU tényleges gazdasági és kereskedelmi tevékenysége még alakulóban van, így az azokra vonatkozó adatok többsége jelenleg még nem áll rendelkezésre. Mindeddig jóformán csak a szervezet (az EGU és az Eurázsiai Bizottság) által közvetített, illetve elvárt gazdasági hatásokról értesülhettünk a (főleg a hatáselemzések alapján közzétett) nyílt forrásokból. Az elérhető adatok inkább az EGU-n belüli kereskedelmi trendekről, valamint a Vietnammal kötött szabadkereskedelmi megállapodás időszakára tehető kereskedelem volumenéről adnak felvilágosítást.

Az EGU kereskedelmi integrációja

Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső kereskedelme az elmúlt években növekedésnek indult, ugyanakkor e területen is érezhetőek a korábban már említett egyenlőtlenségek és az orosz dominancia, ami a jelen esetben azt jelenti, hogy

az egységes piacból fakadó előnyöket döntően szintén Oroszország tudja hasznosítani (5. táblázat).

Az adatokból jól látható, hogy a világban az EGU belső kereskedelmének közel 60 százaléka Oroszország és Belarusz között, további 30 százaléka pedig Oroszország és Kazahsztán között zajlik. (Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az EGU Moszkva számára gazdasági szempontból sem kiemelt fontosságú, hiszen az EGU-tagországokkal való árucseré az orosz kereskedelmi mérlegben csak 6 százalékot teszi ki.)

Az EGU belső kereskedelme is csupán egy kis részét (15 százalékot) teszi ki a teljes áruforgalomnak, a külkereskedelemben pedig az energia dominál. Összehasonlításképpen meg kell említeni, hogy az Európai Unió kereskedelmének viszont több mint 60 százaléka a tagországok között zajlik²⁰ – s ez az, ami egy magasabb szintű integráció fokmérője.

Az EGU belső kereskedelme kapcsán a sajtó és a szakértői közösségek – mind az érintett országokban, mind nemzetközi szinten – számos problémára világítanak

rá a különböző szektorokkal kapcsolatban. Külön elemzést lehetne szentelni e problémák áttekintésének és a tagországok közötti vitáknak.

Az ismertetett adatok alapján tehát elmondható, hogy az EGU belső integrációja rendkívül alacsony szinten áll. Ez viszont csupán részben magyarázható azaz, hogy csak 2015-ben indult meg újra a gazdasági egységesülés, hiszen azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió idején, azaz több évtizeden keresztül integrált gazdasági rendszer működött a térségben, s ennek fényében meglepőnek tűnik a jelenlegi szint. A magasabb szint elérését az EGU tagországai közötti (a történelmi és a jelenlegi helyzetből fakadó) bizalmatlanság is akadályozza.

Az EGU szabadkereskedelmi megállapodásai

2015 májusában szabadkereskedelmi megállapodást írt alá az EGU a Vietnami Szocialista Köztársasággal, amely 2016 októberében lépett hatályba. Az egyezmény keretében a termékek 90 százaléka vonatkozóan megszűntek az adó- és vámterhek, a kereskedelmi forgalom pedig 2020-ra várhatóan a négy évvel ezelőtt érték kétszeresére növekszik. Geopolitikai értelemben ugyanakkor ez egy szimbolikus gesztus is volt, amely megalapozta az EGU-nak az ázsiai és a csendes-óceáni térséggel való együttműködését. Akkoriban döntöttek a Kínai Népköztársasággal kötendő megállapodás előkészítéséről, valamint az EGU és az új selyemút (mai nevén:

Övezet és Út Kezdeményezés, *Belt and Road Initiative*, BRI) összehangolásáról²¹ – az utóbbival kapcsolatos tárgyalások 2016-ban indultak meg. A Kínával végül 2018 májusában aláírt megállapodásnak (amely inkább egy általános, de jelentősebb konkrétumok nélküli „áttekintés”), akárcsak az EGU egészének, az egyik fő célja, hogy az utóbbi Európa és Ázsia között nélkülözhetetlen összekötővé váljék, különösen az infrastruktúra és a közlekedés terén. Mindezt pedig úgy érje el, hogy a Moszkva által dominált EGU-országoknak minimális mozgásteret biztosítson például a Kínával való együttműködésben, Oroszország szerepe viszont felértékelődjön.

2015 októberében fogadták el azt az alapidokumentumot,²² amely az EGU-nak a 2030-ig terjedő időszakra vonatkozó fejlesztési irányait rögzíti. E szerint a további integráció a tagországok számára a bruttó haza termék 13 százalékos növekedésével jár majd. 2017 áprilisában aláírták az EGU vámuniós megállapodását, amely 2018. január 1-jén lépett hatályba.²³ 2018. májusban előzetes megállapodást kötöttek az Iráni Iszlám Köztársasággal arról, hogy az érintettek három éven belül kidolgoznak egy szabadkereskedelmi övezetet szabályozó egyezményt.²⁴ A hatásvizsgálat szerint a felek a kereskedelmi forgalom másfélszeres növekedésére számíthatnak.

2019. október 25-én Moszkvában aláírták a Belgráddal való megállapodást is, amelynek tárgyalásai 2016-ban kezdődtek el. Szerbia Oroszország egyik hagyományos partnerének tekinthető, hiszen

geopolitikai helyzete nélkülözhetetlenné teszi a Balkánnal és Európával kapcsolatos orosz célkitűzések vagy törekvések szempontjából.

Az elmúlt időszakban a potenciálisan csatlakozó államok közül több is megfigyelői státuszt kapott az EGU-ban – például a Moldovai Köztársaság.²⁵

Az EGU szabadkereskedelmi tervei

Hasonló megállapodások előkészítése került szóba Törökország és Izrael kapcsán is. Jelenleg összesen több mint 30 ország tartozik a szabadkereskedelmi egyezmény iránt érdeklődők közé. (Például: Pakisztán, Banglades, Kambodzsa, Indonézia, a Fülöp-szigetek, Dél-Korea, Thaiföld, Tunézia, Mongólia és Szíria. A velük folytatandó előkészítő tárgyalásokra vonatkozó konkrét ütemterv még nem elérhető egyik esetben sem, csupán időnként jelennek meg általános nyilatkozatok.)

Konkrétabb tárgyalások folynak Szingapúrral, Indiával és Egyiptommal, amelyek 2016-ban kezdődtek. A velük kötendő szabadkereskedelmi megállapodások várhatóan nem jelentenek számottevő gazdasági-kereskedelmi átrendeződést a világkereskedelemben, sem az érintett országok gazdaságában. Sőt, a 6. táblázat adatai is arról árulkodnak, hogy a tervezett szerződések inkább geopolitikai és stratégiai – tehát a teljes nemzetközi kapcsolatrendszeret érintő – célkitűzéseként értelmezhetőek, és csak másodsorban szolgálják a különféle gazdasági érdekek érvényesítését. Ez utóbbiak kapcsán az EGU (s kiemelten Oroszország) a kölcsönös befektetések, a technológiatranszfer és a közös infrastruktúra-fejlesztések terén vár fejlődést (az új selyemút itt is lényeges viszonyítási pont).

6. táblázat²⁶

Az EGU és tagországai Szingapúrral, Indiával, Izraellel és Egyiptommal folytatott kereskedelme, 2016

	Szingapúr		India		Izrael		Egyiptom	
	millió USD	%	millió USD	%	millió USD	%	millió USD	%
EGU	2.433,0	0,48	8.821,0	1,73	2.593,0	0,51	4.283,0	0,84
Oroszország	2.293,0	0,53	7.708,0	1,79	2.186,0	0,51	4.158,0	0,97
Örményország	2,8	0,08	72,3	2,03	9,1	0,26	8,1	0,23
Belarusz	36,8	0,15	406,6	1,67	93,7	0,38	57,9	0,24
Kazahsztán	91,4	0,19	609,0	1,26	301,7	0,62	55,3	0,11
Kirgizisztán	8,8	0,25	25,0	0,71	2,4	0,07	3,2	0,09

Problémák és kilátások

Oroszország az EGU teljes bruttó hazai termékének a 87 százalékát adja, a népességének pedig a 80 százalékát teszi ki.²⁷ Az ország a legnagyobb EGU-tagállam, s egyben a legfontosabb katonai hatalom is. E hatalmas aszimmetria miatt nagyon sokba kerülhet a válás egy esetlegesen távozni szándékozó tagállam számára. Ahogy azt Ukrajna példája mutatja, a kilépésről vagy maradásról szóló döntés tulajdonképpen a háború és a béke közti választás is egyben. De szintén jó példa erre, hogy az unióból való kilépés nem jelentett valódi alternatívát sem az örömeny bársonyos forradalom során, sem a 2018 tavaszán hatalomra jutott új vezetők számára.²⁸

A tagországok nagyon óvatosak Moszkvával szemben, ugyanakkor jelentős befolyásuk is van rá. Amikor Belarusz nem kapja meg azt, amit kér, azonnal az EGU-ból való távozással fenyegetőzik,²⁹ s Oroszország – amelynek nem érdeke egy újabb konfliktus kialakulása – általában igyekszik is pacifikálni Minszket, például az energiaárak csökkentésével vagy az adósságok leírásával. Kazahsztán pedig azzal, hogy továbbra is megállapodásokat köt az EU-val,³⁰ és stratégiai jellegű gazdasági és biztonságpolitikai egyeztetéseket folytat Kínával,³¹ nyomás alá helyezi a Kremlt, s az kénytelen hasonlóan vonzó lehetőséget kínálni neki az EGU keretein belül. Oroszország ugyanakkor a saját gazdasági érdekeit időről időre az unióé elé helyezi. Amikor

az ukrán beavatkozás miatt az EU gazdasági szankciókat vezetett be, az EGU többi tagja visszautasította, hogy – szolidaritási alapon – az oroszokéhoz hasonló választ adjon, Moszkva egyoldalúan kiszabta a válaszsankciókat. Amikor tehát Oroszország veszélyeztetve érzi az érdekeit, figyelmen kívül hagyja azokat a korlátokat, amelyeket a közös rendszer előír.

Az orosz dominancia ellenére hibás lenne az EGU-t Moszkva birodalmi konstrukciójának tekinteni, mivel a Kremlnek nem a szomszédos országok intézményeinek és politikáinak az ellenőrzése a legfontosabb érdeke vele. *Oroszország számára a fő cél annak biztosítása, hogy egyikük se csatlakozzon más regionális blokkhoz vagy hatalmi központhoz.* Ez természetesen hatással lehet Peking közép-ázsiai befolyási lehetőségére is: ha az EGU nagyobb szerepet játszik a térség külső gazdasági és kereskedelmi kapcsolatainak a szabályozásában, valamint a nagyszabású infrastrukturális projektek koordinálásában, az végső soron Kína mozgásterét csökkentheti. Az EGU gazdasági blokkként történő megerősödése ugyanakkor támogatja Oroszországot a Kínával folytatandó stratégiai tárgyalások során is.

Az EU-hoz hasonlóan az EGU-nak is van egy állandó végrehajtó szerve: az Eurázsiai Gazdasági Bizottság.³² A valódi hatalom birtokosa azonban más szervezet, a Legfelsőbb Eurázsiai Gazdasági Tanács, amelyet a tagállamok vezetői alkotnak,³³ és éves rotációs elnökséggel működik. Egyelőre úgy tűnik, Oroszországnak

megfelel ez a berendezkedés, és nem áll érdekében, hogy szélesebb hatáskörrel ruhazza fel az EGU szupranacionális intézményeit. Sőt, mivel a többi tagállam is érzékeny a politikai szuverenitására, az EGU révén megvalósuló integráció nem tekinthető az Európai Unió eurázsiai változatának.

Még ha az orosz integrációs erőfeszítések fő mozgatórugója a geopolitika is, van egy olyan gazdasági logika, amely kulcsfontossággal bír a folyamat jövője szempontjából. Az EGU révén elérték a külső vámtarifák harmonizálását, eltörölték (legalábbis nagyrészt) a belső vámhatárokat, a vámkérdésekkel kapcsolatos döntéshozatalt pedig szupranacionális szintre emelték. Továbbá megszüntették a munkaerő-mobilitás és a tőkemozgás belső korlátait, valamint számos kulcsfontosságú piac (orvosi eszközök, szállítás, villamos energia, olaj-, gáz- és pénzügyi szolgáltatások) integrálására törekszenek. Ezek közül különösen ambiciózus a közös energiapiac létrehozásának a terve: 2019-re az EGU meg kívánja teremteni a közös villamosenergia-piacot,³⁴ 2024/25-re pedig az egységes olaj- és gázpiacot. Amennyiben ezek megvalósulnak, az EGU-beli szolgáltatók korlátlan és egyenlő hozzáférést biztosítanak majd az energiahálózatokhoz valamennyi tagországnak.

Nem tudni, hogy e tervek mikorra valósulnak meg, illetve megvalósulnak-e egyáltalán, de a tagállamok az EGU irányelveihez való alkalmazkodás érdekében már megváltoztatták a nemzeti

szabályozásukat, és átalakították az államigazgatásukat. A további integrációs tervek és jogszabálytervezetek kidolgozására kialakítottak egy több száz embert foglalkoztató, nagy bürokratikus apparátust is. De az előttük álló akadályok lebontása szempontjából az elkövetkező évek egyik legfőbb prioritása az egységes digitális tér létrehozása lesz. Az Eurázsiai Gazdasági Bizottság és a Világbank közös tanulmánya³⁵ szerint megfelelő végrehajtás esetén a projekt jelentős gazdasági előnnyel járhat az EGU valamennyi tagja számára. Tekintettel erre és a már elindított projektekre, nem valószínű, hogy az EGU integrációs fejlődése egyhamar megakadna.

A tagállamok várhatóan hamarosan elmélyítik a köztük lévő kapcsolatokat. A kezdeti évek nehézségei után az EGU gazdasága ma a fellendülés jeleit mutatja, a tagországok közti kereskedelem volume-ne pedig gyorsan emelkedik. A prosperáló térség pedig vonzóbbá teheti az eurázsiai integrációt más államok számára is, de legalábbis erős igazodási kényszer alakulhat ki bennük. Üzbegisztán például, annak ellenére, hogy nem hivatalos EGU-tag, már az importvámjait harmonizálja az EGU-rendeletekkel, hogy így segítse elő a saját gazdasági növekedését és az unió tagjaival való kölcsönös kereskedelmét.³⁶ Tádzsikisztán pedig már tagja is az Eurázsiai Fejlesztési Banknak³⁷ (de még nem az EGU-nak). A közvélemény-kutatások szerint mindkét ország népessége pozitívan értékeli az uniót.³⁸

Európa nincs játékban

Az EGU olyan gazdasági és politikai realitás, amellyel Európának is számolnia kell. Ugyanakkor az Európai Unió (valamint más európai és nyugati országok, köztük Svájc) tartózkodik a szervezettel való hivatalos kapcsolatok kialakításától. Ez a Nyugat és Oroszország közötti feszültségek, különösen a megoldatlan Ukrajna-válság következménye.³⁹ Természetes, hogy mindaddig, amíg az EGU-n belül a legfontosabb döntéseket a nemzetállamok szintjén hozzák meg (lásd például: Moszkvának az EU-ból származó egyes termékcsoportokra vonatkozó egyoldalú tilalma), a nyugati partnerek is csak kétoldalú kapcsolatot alakítanak ki. Ám ha az EU nem ismeri el az EGU-t partnerként, az azt jelenti, hogy a Nyugat figyelmen kívül hagyja a tágabb eurázsiai régió geopolitikai realitásait. Míg más államok – köztük Kína – elmélyítik a gazdasági és kereskedelmi együttműködést az EGU-val, az európaiak elzárkóznak az elől, s ezzel félreállnak a szervezet útjából.

Pedig a hivatalos együttműködés tanácsos lenne, különösen az EGU leendő közös energiapiacának a kiaknázása érdekében. Az új szabályozás⁴⁰ ugyanis hatással lesz valamennyi külkapcsolatra, vagyis nemcsak Európára, de az orosz és a kazah olaj és gáz kulcsfontosságú fogyasztóira, valamint azokra az országokra is, amelyek a két terület (az EU és az EGU) között találhatóak. Az energiapiac fejlesztésével kapcsolatos párbeszéd kezdeményezése tehát új hidakat hozhat

létre, és elősegítheti a jobb gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat. Továbbá azal párhuzamosan, hogy az EGU bővíti és korszerűsíti az energiapiacát és a közlekedési infrastruktúráját,⁴¹ új lehetőségek nyílnak a külföldi befektetésekre, a *know-how* és a technológia átadására is. Az EGU-hoz való közeledés nemcsak a kereskedelmet és az üzleti lehetőségeket ösztönözné, hanem segítene a politikai feszültségek enyhítésében is. Éppen ezért itt az ideje, hogy Európa figyelembe vegye mindazt, ami a keleti szomszédságában történik, és elkezdje felülvizsgálni az eddigi álláspontját.

A kirajzolódó trendek

A folyamatban lévő tárgyalások és a várható további megállapodások⁴² alapján a következő fejlesztési irányokat azonosíthatjuk:

1. Az EGU számára prioritás lesz az ázsiai és a csendes-óceáni térséggel való együttműködés, amelyet tovább erősít Oroszországnak a távol-keleti régiók (pl. Vietnam, Kína, India, Szingapúr) fejlesztésére vonatkozó stratégiája.
2. Az EGU számára az elsődleges partnerségi célpontokat a volt szovjet tagköztársaságok (pl. Tádzsikisztán, Üzbegisztán) jelentik. A bevonásukra régóta odafigyel, és azok lakossága is jó véleménnyel van az integrációról. A tagfelvétel azonban egyelőre a politikai bizalom hiánya, más jelentős szereplők (pl. Kína) befolyása, valamint amiatt késlekedik,

hogy a célországok vezetői igyekeznek a csatlakozás minél kedvezőbb feltételeit elérni.

3. Az EGU számára fontos potenciális partnereket jelenthetnek a Szovjet-unióval szorosan együttműködő, a nemzetközi kommunista blokkhoz tartozó államok (pl. Egyiptom).
4. Az EGU stratégiájának kiemelt célja, hogy a szabadkereskedelmi megállapodásokat az Oroszországi Föderációval szorosabb partnerségi kapcsolatot ápoló államokkal (pl. Irán, Törökország) is megkösse.
5. Az EGU és Szerbia közötti megállapodás lehetővé teszi az EU-hoz való közeledést és a balkáni szerepvállalás megerősítését.
6. Az EGU törekszik a magas technológiai fejlettségű nemzetekkel (pl. Izrael, Szingapúr) való együttműködésre is; a technológiatranszfer az euroatlanti szövetségi rendszerrel való szankciós háború kezdete óta értékelődött fel.
7. Az EGU kiemelt erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy megállapodjon Kínával, és arra törekszik, hogy a saját és a BRI-nek a térséggel kapcsolatos terveit összehangolja – ami kiemelten fontos lehet az EGU számára (főként a közlekedési és az energetikai projektek tekintetében) az Európai Unióval való jövőbeni együttműködés megalapozása szempontjából.

Szcenáriók

Korlátozott folytatás,
minimális tevékenység

Az EGU több válsaggal is szembesülhet, de a tagállamok részéről hiányzik a hatékony válaszokhoz szükséges támogatás és figyelem. Bár a teljes megszűnést elkerüli, de csak a lehető legalacsonyabb intenzitással működik tovább, akárcsak oly sok posztsovjet integrációs szervezet (pl. a Független Államok Közössége, FÁK). A tevékenységét minimális körre szűkíti le, a tagállamok egy gyenge integrációban lesznek érdekelték, és közülük a viszonylag sérülékenyebbek igyekeznek majd a lehető legnagyobb hasznot húzni a kooperációból. Oroszország pedig nem tesz olyan lépést, amely aláásná az EGU presztízsét, vagy csökkentené annak fontosságát, mivel a kül- és regionális politikája eszközeként használja az uniót.

Az unió bővítése
és a szorosabb integráció

Az optimista és idealista lehetőség szerint Oroszország egyfajta korrekt nagyhatalmi szerepre összpontosít: megoldja az Ukrajnával fennálló konfliktusát, visszatér a nemzetközi közösséghez, s ekként abba hagyja a politikai, ideológiai és katonai biztonsági fenyegetést és nyomást. Mindezek következtében a nyugati szankciók megszűnnek, a nemzeti valuták stabilizálódnak, és a tagállamok gazdasága jelentősen növekszik.

A megváltozott körülmények között a nemzetközi és a regionális hatalmak elismerik az EGU-t, a tagállamok között pedig megerősödnek a gazdasági, kereskedelmi és befektetési kapcsolatok, vagyis az együttműködés javítja a közöttük lévő bizalmat. Továbbá úgy érzik, hogy Oroszország valóban elkötelezett az unió építésében, a gazdasági együttműködés, a kereskedelem és a befektetések előmozdításában. Mindez azonban a jelen helyzetben egy igencsak idealista és némileg irreális scenáriónak tűnik. Az EGU jövője azonban tényleg az orosz vezetéstől függ, hiszen kizárólag Moszkva tud valódi változásokat elérni és képes az uniót dinamizálni.

Az EGU beolvadása egy Kína által vezetett nagyobb integrációba

A pekingi vezetés folyamatosan figyelemmel kíséri az eurázsiai gazdasági integrációs folyamat alakulását. Nem véletlen, hogy már ki is alakította a közép-ázsiai államokkal való gazdasági kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó saját stratégiáját, amikor anélkül lépett be az olaj- és gázszektorba, hogy konfliktusba került volna Oroszországgal. Kína fő célterülete Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán. Az erőfeszítései mára beérték, hiszen az elmúlt években sikerült a közép-ázsiai országok fő kereskedelmi és befektetési partnerévé válnia.

Peking a saját gazdasági integrációs terve, a BRI bővítése érdekében meghívta a régió államait, hogy azok is vegyenek részt az általa vezetett, széles körű gazdasági együttműködésben. Kína az ukrán válságot követően nagyon óvatos és körültekintő politikát folytatott: elfogadta a csendes diplomáciát, felajánlotta a támogatását Oroszországnak, aláírt számos óriási olaj- és gázmegállapodást, s elkötelezte magát a további politikai, gazdasági és katonai együttműködések iránt. Az EGU öt tagja közül három (Kazahsztán, Kirgizisztán és Oroszország) aktív tagja a Sanghaji Együttműködési Szervezetnek, Belarusz megfigyelőként vesz részt a munkájában, Örményország pedig partnerségi viszonyt létesített vele. A közelmúltban a szervezet nagyobb hangsúlyt fektetett a tagok közötti gazdasági együttműködésre és integrációra. Ezért ha az EEU komoly bajba kerülne, a tagjai dönthetnek úgy, hogy egyesülnek az SCO-val, s szélesebb körű és kibővített keretek között működnek tovább. India (az SCO új tagja), (a megfigyelői státuszban lévő) Irán és Mongólia már kifejezte érdeklődését az EEU-val kötendő megállapodások aláírása iránt. A két szervezet esetleges jövőbeni integrációja tehát nem ütközik komoly ellenállásba – különösen, ha a tagállamok csalódnak Oroszország attitűdjében, politikájában és vezetésében.

Oroszország az EGU-t elsősorban a politikai, biztonsági és stratégiai érdekei elérésére használja. Kazahsztán – a legaktívabb posztszovjet állam és a gazdasági integráció erős támogatója – inkább

a gazdasági, kereskedelmi és befektetési ügyekre koncentrálnak, míg a politikai és ideológiai kérdéseket nem tartják fontosnak. Az EGU-hoz történt csatlakozással a fő célja a szabadkereskedelem és a tőke szabad mozgásának a biztosítása, az emberi erőforrások fejlesztése és a beruházások elősegítése volt. A kisebb államok – Örményország, Belarusz és Kirgizisztán – az előnyök maximalizálására törekednek (nyilván Oroszországgal szemben). Úgy tűnik azonban, hogy Moszkva nem hajlandó minden igény kielégítésére, és időről időre különböző kifogásokkal vagy feszültségek és konfliktusok előidézésével korlátozza a tagállamok számára elérhető előnyöket.

A vámunió szabályainak az alkalmazásában a „kettős mérce” jellemzi Oroszországot. Az egyik oldalon a belső piacon kereskedelmi akadályokat és korlátozásokat vezet be a tagállamok számára az áruk és a szolgáltatások exportja, a munkaerő, a tőke és a beruházások szabad mozgása kapcsán – különösképpen, ha azok a közép-ázsiai tagállamokból érkeznek. Másrészt viszont előnyöket ígér az EEU-hoz csatlakozni kívánó országoknak, még akkor is, ha azok nem felelnek meg a jelenlegi jogi és gazdasági szabályoknak és eljárásoknak. Ez a helyzet valószínűleg nem javul majd, s a szankciók mindaddig folytatódnak, amíg az orosz gazdaság hanyatlik, hiszen az olajárak nem nőnek jelentősen.

A három felvázolt forgatókönyv közül az *első* tűnik a leginkább reálisnak, figyelembe véve az EGU jelenlegi helyzetét, az oroszországi feltételeket és az

oroszkoknak a régióban betöltött hatalmi helyzetét, valamint a globális környezetet.

Értékelés

Az Eurázsiai Gazdasági Unió nem egy hibátlan „sikertörténet”, amelyet érdemes lesz kiemelni a későbbi korok tankönyveiben. A kezdeti gyors növekedés (első fázis) 2016-ra kifulladt, azaz az unió bővítése elérte a rövid távú korlátait. Ez idő alatt azonban sok eredménye született, és meglehetősen életképesnek bizonyult. Az alapító szerződése ma is érvényben van, és az intézményei működnek, akárcsak a közös munkaerőpiaca. Előrelépés történt a közös műszaki előírások és a szabványosítás kidolgozásában is (eddig 36 ilyen rendeletet véglegesítettek).⁴³ Az aktuális tervek és néhány specifikus (például az infrastruktúra, az iparpolitika, a mezőgazdasági termékpályák, a munkaerőpiac, az egységes nyugdíjtársaság, valamint a kutatási és oktatási együttműködés terén született) kezdeményezés végrehajtásával pedig az integrációs hatások szintén maximalizálódnak.

Az EGU leginkább egy jól működő, „extrákkal felszerelt” vámuniónak tekinthető, amelynek a strukturális sajátosságai és a belső erőviszonyai valójában nem egyedülállóak. Oroszország gazdasági túlsúlya kapcsán megjegyzendő, hogy a dél-afrikai vámunióban a Dél-afrikai Köztársaságé még ennél is nagyobb, és az Amerikai Egyesült Államok is uralja az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (*North American Free Trade*

Agreement, NAFTA) révén tömörülő országokat. A nyersanyagoknak a teljes exporton belüli aránya az Öböl Menti Együttműködési Tanács (GCC) esetén még nagyobb, és a Mercosur exportja is kifejezetten a nyersanyagokra támaszkodik. Kereskedelmi és gazdasági feszültségek pedig nem csak az EGU-n belül fordulnak elő: a Mercosur, az ASEAN, a NAFTA és más regionális integrációs szervezetek története szintén tele van hasonló konfliktusokkal.

Összességében elmondható, hogy az EGU továbbra is gazdasági és kereskedelmi potenciált jelenthet az Európai Unió egésze és egyes tagországai számára, elsősorban az energetikai és más technológia- és innovációintenzív szektorban. Az EU szempontjából az együttműködés másik lényeges célja az lenne, hogy megakadályozza az EGU és vele a térség kizárólagos kínai és/vagy orosz befolyás alá kerülését.

Jegyzetek

- 1 Juliet Johnson – Seçkin Köstem: „Frustrated Leadership: Russia’s Economic Alternative to the West”. *Global Policy*, Vol. 7. No. 2. (2016). 211. o. Elektronikusan elérhető: <http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/36455/Frustrated%20Leadership%20Russia%20s%20Economic%20Alternative%20to%20the%20West.pdf?sequence=1>.
- 2 Ricardo Gucci: „The Eurasian Economic Union. Analysis From a Trade Policy Perspective”. *Berlin Economics*, https://berlin-economics.com/wp-content/uploads/2018-05-29_Presentation-EAEU_Moscow.pdf. A letöltés ideje: 2019. április 5. 17. o.
- 3 Saját szerkesztés. „The World Factbook”. *CIA*, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/docs/rankorderguide.html>. A letöltés ideje: 2019. május 19.
- 4 Gucci: i. m.
- 5 Saját szerkesztés. „The World Factbook”. *CIA*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>. A letöltés ideje: 2019. május 19.
- 6 Eurasian Economic Commission: „White Paper: Barriers, Derogations and Restrictions in the Eurasian Economic Union”. *Eurasian Economic Commission*, <https://barriers.eaeunion.org/ru-ru/Documents/ANNUAL%20REPORT%202017.pdf>. A letöltés ideje: 2019. május 19.
- 7 Irina Busygina – Mikhail Filippov: „Russia and the Eurasian Economic Union: Between Bilateral and Multilateral Relations”. *UIbrief*, No. 9. (2018). <https://www.ui.se/globalassets/ui-se-eng/publications/ui-publications/2018/ui-brief-no9-2018.pdf>. A letöltés ideje: 2019. május 28.
- 8 Rilka Dragneva – Kataryna Wolczuk: „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power” *Chatham House Research Paper*, <https://www.chathamhouse.org/publication/eurasian-economic-union-deals-rules-and-exercise-power>, 2017. május 2.
- 9 Saját szerkesztés. „The World Factbook”. *CIA*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>. A letöltés ideje: 2019. május 19.
- 10 Eurasian Bank, Centre for Integration Studies: „Eurasian Economic Integration 2019”. *Eurasian Development Bank*, <https://eabr.org/en/analytics/integration-research/cii-reports/eurasian-economic-integration-2019/>, 2019. augusztus 12. 27–28. o.
- 11 Rilka Dragneva, Laure Delcour és Laurynas Jonavicius: „Assessing Legal and Political Compatibility Between the European Union Engagement Strategies and Membership of the Eurasian Economic Union”. *EU-STRAT Working Paper Series*, No. 7. (2017). <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2016/05/EU-STRAT-Working-Paper-No.7.pdf>, 2017. november.

- 12 „Kazakhstan Trade”. *World Integrated Trade Solution*, <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/KAZ>. A letöltés ideje: 2019. május 19.
- 13 Eurasian Development Bank, Centre for Integration Studies: „EDB Integration Barometer.” *Eurasian Development Bank*, https://eabr.org/upload/iblock/3ef/EDB-Centre_2017_Report-46_EDB-Integration-Barometer_ENG_2.pdf. A letöltés ideje: 2019. június 1. 9. o.
- 14 Rilka Dragneva: „The Eurasian Economic Union: Putin’s Geopolitical Project”. *Foreign Policy Research Institute*, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/10/rpe-6-dragneva-final.pdf>. A letöltés ideje: 2019. szeptember 20. 4–5. o.
- 15 Anders Åslund: „Putin Gets It Wrong Again: Eurasian Economic Union Hurts Russia”. *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-gets-it-wrong-again-eurasian-economic-union-hurts-russia/>. A letöltés ideje: 2019. szeptember 13.
- 16 Igor Ivanov: „Russia, China and the New World Order”. *RIAC*, <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-china-and-the-new-world-order/>, 2018. június 19.
- 17 James Stavridis: „Vladimir Putin Hates the TTIP”. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2014/11/19/vladimir-putin-hates-the-ttip/>, 2014. november 19.
- 18 Sergey Sukhankin: „From »Turn to the East« to »Greater Eurasia«: Russia’s Abortive Search for a Far East Strategy”. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 15. No. 177. (2018). Elektronikusan elérhető: *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/from-turn-to-the-east-to-greater-eurasia-russias-abortive-search-for-a-far-east-strategy/>, 2018. december 14.
- 19 Giucci: i. m. 18. o.
- 20 Jeronim Perović: „Russia’s Turn to Eurasia”. *Policy Perspectives*, Vol. 6. No. 5. (2018). Elektronikusan elérhető: *CSS ETH Zürich*, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/PP6-5_2018.pdf. 2. o.
- 21 Zhang Xin, Li Lifan és Alexander Gabuev: „Competition or Coordination? The Eurasian Economic Union and China’s One Belt, One Road Initiative”, *Russian Analytical Digest*, No. 183. (2016). http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_183.pdf. 2. o.
- 22 „Основные направления экономического развития ЕАЭС”. *Eurasian Economic Commission*, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/seminar/Pages/default.aspx.
- 23 „Договор о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза”. *Eurasian Economic Commission*, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413569/itia_12042017. A letöltés ideje: 2019. szeptember 20.
- 24 „EAEU and Iran Pass on the Preferential Trade Conditions”. <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/28-08-2019-3.aspx>, 2019. augusztus 28.
- 25 Yuri Kofner: „Moldova Received EAEU Observer Status. What Next?”. *Analytical Media »Eurasian Studies«*, <http://greater-europe.org/archives/5240>, 2018. június 3.
- 26 Dragneva: „The Eurasian Economic Union”, 28. o.
- 27 „The World Factbook”. *CIA*, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>) alapján. A letöltés ideje: 2019. szeptember 20.
- 28 Vasif Huseynov – Ayaz Rzayev: „The »Velvet Revolution« Is Affecting Armenia’ Ties with Russia”. *Euractiv*, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/the-velvet-revolution-is-affecting-armenias-ties-with-russia/>, 2018. október 23.
- 29 Bővebben: Siarhei Bohdan: „Belarus in the Eurasian Economic Union: Enough Is Enough”. *Belarus Digest*, <https://belarusdigest.com/story/belarus-in-the-eurasian-economic-union-enough-is-enough/>, 2015. július 16.
- 30 Georgi Gotev: „Kazakhstan Advocates Closer Ties Between EU and Eurasian Economic Union”. *Euractiv*, <https://www.euractiv.com/section/central-asia/news/kazakhstan-advocates-closer-ties-between-eu-and-eurasian-economic-union/>, 2019. január 17.

- 31 „Shakhrat Nuryshev. Kazakhstan and China: Strategic Partnership and Good-Neighborliness”. *The Ministry of Foreign Affairs, Republic of Kazakhstan*, <http://mfa.gov.kz/en/content-view/shakhrat-nuryshev-kazakhstan-and-china-strategic-partnership-and-good-neighborliness>, 2018. szeptember 14.
- 32 *Eurasian Economic Commission*, <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/default.aspx>. A letöltés ideje: 2019. szeptember 21.
- 33 *President of Russia*, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/59319>, 2018. december 8.
- 34 Kristina Zemskova: „The Common Energy Market of the Eurasian Economic Union: Implications for the European Union and the Role of the Energy Charter Treaty”. *International Energy Charter*, <https://energycharter.org/what-we-do/knowledge-centre/occasional-papers/the-common-energy-market-of-the-eurasian-economic-union-implications-for-the-european-union-and-the-role-of-the-energy-charter-treaty/>, 2018. augusztus 1.
- 35 „Eurasian Economic Commission and the World Bank Initiate Joint Analytical Work on Creating the Eurasian Economic Union Digital Space”. *The World Bank*, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/11/17/eurasian-economic-commission-and-the-world-bank-initiate-joint-analytical-work-on-creating-the-eurasian-economic-union-digital-space>, 2016. november 17.
- 36 Nicholas Trickett: „Reforming Customs, Uzbekistan Nods Toward the Eurasian Economic Union”. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2018/04/reforming-customs-uzbekistan-nods-toward-the-eurasian-economic-union/>, 2018. április 26.
- 37 „Member States”. *Eurasian Development Bank*, <https://eabr.org/en/about/states-participants/>. A letöltés ideje: 2019. július 10.
- 38 Eurasian Development Bank, Centre for Integration Studies: „EDB Integration Barometer – 2017”. *Eurasian Development Bank*, https://eabr.org/upload/iblock/3ef/EDB-Centre_2017_Report-46_EDB-Integration-Barometer_ENG_2.pdf. A letöltés ideje: 2019. szeptember 16. 9. o.
- 39 Jeronim Perović: „Russia’s Turn to Eurasia”. *ETHZürich*, <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/08e6a099-ffad-47c5-a9fa-ce8b46e5a986>, 2018. szeptember 3.
- 40 „Creation of EAEU Common Markets of Energy Resources Will Be Discussed at Eurasian Week”. *Eurasian Economic Commission*, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/26-07-2019-1.aspx>, 2019. július 26.
- 41 „Developing Infrastructure of the Far East Is of Great Importance for EAEU Countries”. *Eurasian Economic Commission*, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/11-09-2018-2.aspx>, 2018. szeptember 11.
- 42 „EAEU”. *Bilaterals.org*, <https://www.bilaterals.org/?+ecu-+&lang=en>. A letöltés ideje: 2019. szeptember 18.
- 43 Евразийская экономическая комиссия совет: „Решение No 161”. *Eurasian Economic Commission*, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413251/cncd_16032017_161, 2016. október 18.